

GULYÁS LÁSZLÓ*

A Sporazum, avagy föderalista kísérlet a királyi Jugoszláviában 1939–1941****Abstract**

In Beograd, on the 1st of December, 1918, the first Yugoslavian state was born from separate regions. These regions were absolutely different in several aspects: history, political culture, social development, economical performance, language, law system, religion, cultural niveau and traditions. The Serbian political elite that had grasped the administration of the state had to face the following challenge: is the state able to handle the regional differences, is it possible to form a unified state from the regions, or the centrifugal forces will tear the state apart. One of the answers given to this question was the serbian-croatian reconciliation effort of 1939. In our paper we present this effort.

1. Bevezetés

Az 1918. december 1-jén Belgrádban kikiáltott első jugoszláv állam egymástól élesen elkülönülő régiókból született meg. Jugoszlávia régiói minden lényeges szempontból – történelmi fejlődés, politikai kultúra, társadalmi fejlettség, gazdasági szint, nyelv, jogrendszer, vallás, kulturális szint és hagyományok – óriási különbségeket mutattak.¹ Jól mutatja ezt a sokszínűséget, hogy az új állam négyféle pénznemet és hat különféle adórendszert örökölt.²

Az állam vezetését 1918 decemberében magához ragadó szerb politikai elit³ az alábbi kihívással nézett szembe: Képes-e az állam regionális különbségeit kezelni, képes-e a különféle régiókból egységes államot teremteni, avagy a centrifugális erők szétszakítják államukat.

Az ezen kihívásokra adott válaszok alapján az első jugoszláv állam történetét az alábbi három korszakra oszthatjuk:

1. A provizórium időszaka (1918. december 1.–1921. június 28.).
2. A centralizáció korszaka (1921. június 28.–1939. augusztus 20.).

Ezen belül megkülönböztetve a centralizáció parlamentáris korszakát (1921–1929), és a centralizáció diktatórikus korszakát (1929–1939).

3. A föderális kísérlet korszaka (1939. augusztus 20.–1941. április 6.).

Jelen tanulmány a harmadik korszakkal foglalkozik, a királyi Jugoszlávia egyetlen egy föderális kísérletét, az 1939. évi Sporazumot mutatja be.

2. A Sporazum közvetlen politikai előzményei

Az 1930-as évek második felében változatlan intenzitással folyt a föderalista/autonómista tömörülés és a centristák küzdelme a jugoszláv államon belül.⁴ Ezzel párhuzamosan a nemzetközi helyzet – különösen Köztes-Európában – Jugoszláviára nézve kedvezőtlenül változott meg. A térségben vezető szerepre törő két nagyhatalom, Németország és Olaszor-

* Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar.

** Jelen tanulmány a Bolyai Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

szág hozzáfogott Köztes-Európa térképének átrajzolásához, ennek jegyében az alábbi fontos változások történtek:⁵

- 1938 márciusában bekövetkezik az Anschluss, Ausztria bekebelezésével Németország Jugoszlávia szomszédjává vált.
- 1938 szeptemberében a müncheni döntéssel, illetve néhány hónappal később az első bécsi döntéssel Csehszlovákiától területeket csatolnak el szomszédai (Németország, Lengyelország és Magyarország), majd a csehszlovák állam 1939 márciusában darabjaira hullik.
- 1939 áprilisában Olaszország megszállja Albániát.

Ezek a nemzetközi történések – különösen Csehszlovákia megcsonkítása, majd megszűnése – világossá tették a szerb politikai elit előtt, hogy a jugoszláv állam nem engedheti meg magának a nemzeti megosztottságot, mert azt a terjeszkedő németek és olaszok – ne feledjük, Mussolini az usztasák fő támogatója volt – kihasználják.⁶

Az 1938. évi választásokon két nagy politikai tömb, illetve ezek mellett egy kisebb politikai erő indult. Az egyik nagy tömb a Milan Stojadinovics miniszterelnök által létrehozott, az addigi kormánypárt – a Jugoszláv Nemzeti Párt – helyére lépő Jugoszláv Radikális Község (JRZ) volt.⁷ A másik nagy tömb a horvát Macek által összekovácsolt Egyesült Ellenzék, mely az alábbi szervezeteket tömörítette: Horvát Paraszt Párt (Maček), független demokraták (Adam Prvicevics), rezsimellenes radikálisok (Aca Stajonevic), a szerb demokraták (Ljuba Davidovic) és Szerb Agrárpárt (Jova Jovanovics).⁸ A két nagy tömb mellett a választásokon indult még a Dmitrije Ljotics vezetésével kisebb szerb csoportokból 1931-ben létrehozott párt, mely ideológiájában erősen központosító és nagyszerb nacionalista volt.⁹

1938. december 11-én a választásokon a kormánypárt (JRZ) „vereséggel felérő győzelmet” aratott, ugyanis a leadott 3 039 041 szavazat az alábbi módon oszlott meg:¹⁰

1935. évi választások			1938. évi választások		
Kormánypárti lista Jevtics listája	1 746 982 fő (62,2%)	303 mandátum	Kormánypárti lista Stojadinovics- listára (JRZ)	1 643 738 fő (54,1%)	306 mandátum
Ellenzéki lista Macek-listája	1 076 345 fő (37,4%)	67 mandátum	Macek-lista Egyesült Ellenzék	1 364 524 fő (44,9%)	67 mandátum
Ljotics-listája	24 088 fő (0,8%)	0 mandátum	Ljotics-listára	30734 fő (1,0%)	0 mandátum
Makszimovics- listája	33 549 fő (1,2%)	0 mandátum	–	–	–
Leadott szavazatok száma	2 880 964 szavazat		Leadott szavazatok száma	3 039 041 szavazat	

Forrás: A szerző saját szerkesztése Rothschild:1996. adatai alapján

Ha összehasonlítjuk az 1935. és az 1938. évi választások eredményét, láthatjuk, hogy kormánypárt támogatottsága jelentősen csökkent, ezért használtuk a „vereséggel felérő győzelem” megfogalmazást. Stojadinović megpróbálta magát gyorsan túltenni a választások eredményén és 1938. december 21-én átalakította kormányát oly módon, hogy egyetlen egy szlovén és horvát politikus se kapott miniszteri posztot.

Ebben a szituációban lépett fel Pál herceg, aki a korábbi években kifejezetten a háttérben maradt. A történet megértéséhez tudnunk kell, hogy mivel a király kiskorú volt, a királyi jogkört a régenstanács látta el, élén Pál herceggel.¹¹ A herceg a Csehszlovákiával szemben meghozott müncheni és komáromi döntésekből azt a következtetést vonta le, hogy egy több nemzetiségű államot az etnikai problémák megoldatlansága nemzetközileg is kiszol-

gáztatottá tesz. Azaz meg kell oldani Jugoszlávia etnikai problémáit, ha a jugoszláv állam nem akar Csehszlovákia sorsában osztozni.

A fenti megfontolásból titokban kapcsolatot keresett az Egyesült Ellenzék horvát vezetőjével, Mačekkel. A horvát politikus jelezte Pál herceg felé, hogy Stojadinovič-csal nem tud megegyezni. Ráadásul Pál herceg maga is konfliktusba keveredett Stojadinovič-csal, aki igyekezett a herceget lehetőleg továbbra is háttérbe szorítani.¹² A Stojadinovič vetélkedése Pál herceggel végül azzal zárult, hogy a herceg 1939. február 4-én lemondatta Stojadinovič-ot a miniszterelnökségről.

Utódjául február 6-án Dragisa Cvetkovičot – Stojadinovič-kormány pénzügyminisztere – nevezte ki. A Cvetkovič-kormány legfontosabb feladata az Egyesült Ellenzék vezetőjével, Maček-kel történő megegyezés tető alá hozása volt. Maček viszont egyszerre három forgatókönyvben gondolkodott:¹³

1. Az Egyesült Ellenzék vezetőjeként küzdött azért, hogy egy demokratikus jugoszláv alkotmány szülessék meg.
2. A horvátok vezetőjeként – ne feledjük ő volt a Horvát Parasztpárt elnöke – egy horvát–szerb megegyezés is elképzelhetőnek tartott.
3. Szintén horvát vezetőként titkos tárgyalásokat kezdett az olaszokkal egy független Horvátország létrehozása érdekében.¹⁴

Mint látható a három fenti forgatókönyv egymást kölcsönösen kizárja. Végül Maček a második forgatókönyv mellett kötelezte el magát és tárgyalásokba kezdett a Cvetkovics-kormánnyal a horvát–szerb kiegyezésről. Ez gyakorlatilag az első és harmadik forgatókönyv sutba dobását jelentette.

3. A Sporazum tartalma

A Cvetkovič–Maček tárgyalások eredményeképpen született meg 1939. augusztus 20-án – tehát a második világháború kitörése előtt 10 nappal – a „Sporazum”, azaz a szerb–horvát „Megegyezés”, melyet Pál régens herceg jóváhagyása után augusztus 26-án hoztak nyilvánosságra. Ezen a napon a Horvát Parasztpárt által delegált öt politikus, élén Maček-kel –aki miniszterelnök-helyettesi posztot kapott – belépett a Cvetkovič-kormányba. Szintén ezen a napon feloszlatták a jugoszláv parlamentet, hogy ezzel lehetőséget teremtsenek új választások kiírására. Bár itt jegyezzük meg, hogy ezeket a választásokat soha nem tartották meg. Két nappal később a király Dr. Ivan Subasic-ot horvát bánná nevezte ki. A nyilvánosságra hozott Sporazum az alábbi főbb pontokat tartalmazta:¹⁵

- Felállítják a Horvát Bánságot, melynek területe az alábbi területekre terjed ki: Szávai Bánság és a Tengeremelléki Bánság teljes területe, továbbá a Dunai Bánságból Ilok és Síd vidéke, a Drinai Bánságból északon Brcko környéke, míg nyugaton Travnik és Fojnica vidéke, a Verbasi Bánságból Gradacac környéke, és végül a Zetai Bánságból a Dubrovnik-i dalmát tengerpart (lásd még az 1. térképet – G. L.).
- A Horvát Bánság autonómiát kap, melynek keretében:
 - ❖ saját törvényhozó hatalmat, azaz nemzetgyűlést (szábor) állíthat fel.
 - ❖ a bánság élére a végrehajtó hatalom vezetőjeként horvát bán kerül.
 - ❖ számosügyben (mezőgazdaság, kereskedelem, ipar, erdészet, bányászat, szociálpolitika, közegészségügy, oktatás és belső igazgatás) saját területén önállóan járhat el.
- A külügy, a külkereskedelem, a hadügy, a posta- és szállítási ügyek valamint a pénzügy és vámközösség továbbra is a központi, belgrádi kormány hatáskörében marad.

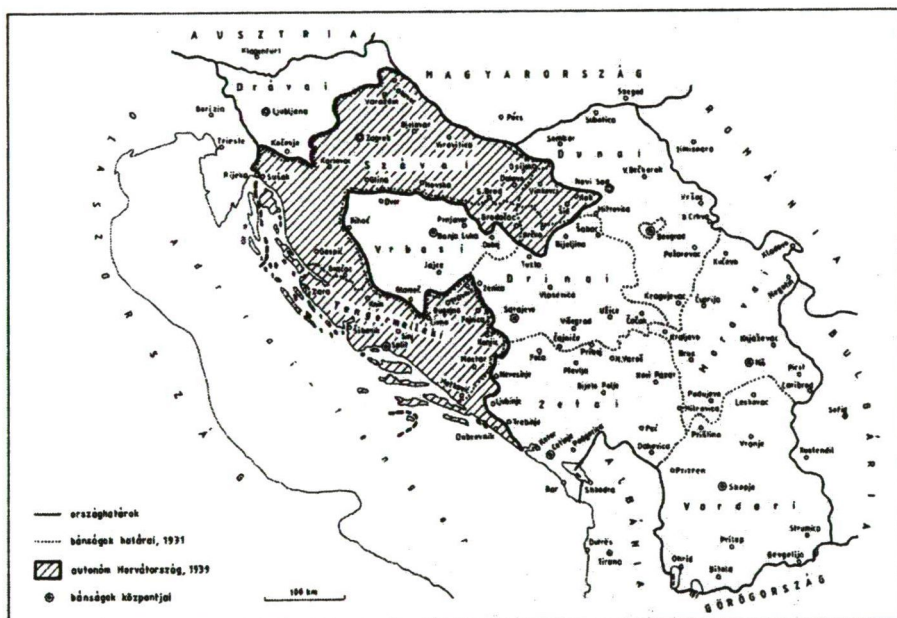
Juhász József úgy értékeli a Sporazumot, hogy a jugoszláv államon belül egy kvázi trialista berendezkedést alakított ki. A trialista jelzõt az indokolja, hogy a Sporazum meg-

kötése után gyakorlatilag a jugoszláv állam három nagy részből állt: 1. A belgrádi irányítás alatt maradt bánóságok (Dunai, Vrbasi, Drinai, Zetai, Moravai, Vardari). 2. A Horvát Bánóság 3. A külön kezelt szlovénlakta Drávai Bánóság.¹⁶

Jelen tanulmány szerzője úgy véli, hogy a Sporazum, komoly kísérlet volt a föderális Jugoszlávia megteremtésére, de az idő rövidsége (gondolunk itt arra, hogy a jugoszláv állam 1941 áprilisában belesodródott a második világháborúba) nem tette lehetővé a kísérlet teljes kifutását.

4. Sporazum további sorsa

A Sporazum életre hívta az autonóm Horvát Bánágot, melynek területe és népessége Jugoszlávia lakosságának 30%-át adta.¹⁷ A Horvát Bánág magába foglalta a horvát etnikai területek túlnyomó többségét, de 4,4 milliós lakosságán belül 800 ezer szerb és 200 ezer muzulmán is élt.

1. térkép. A Horvát Bánóság (1939) területe

[Forrás: Pándi Lajos (szerk.): Köztes-Európa 1763–1993. Osiris Századvég. Budapest. 393. old.]

A Sporazum megkötése magában hordozta annak a lehetőségét, hogy egy tartós horvát-szerb megbékélés alakuljon ki. Ezen megbékélés ellen azonban mind a horvát, mind a szerb oldalról komoly erők sorakoztak fel.

Azok a szerbek – mint fentebb láthattuk, létszámuk 800 ezer fő –, akik a megegyezés következtében hirtelen a Horvát Bánóság területén találták magukat kijelentették, hogy nem akarnak élni „egy új államban, mely az országon belül alakult.”¹⁸ Ezek a szerb csoportok polgári és politikai jogokat, sőt autonómiát kezdtek el követelni a Horvát Bánágon belül. A felbomló Egyesült Ellenzék szerb pártjai – a radikálisok és a demokraták –, rögtön felkarolták ezen kívánságokat. Ez korántsem meglepő, hiszen a korábban bemutatott ún. első forgatókönyv Maček általi elvetése azt jelentette, hogy Maček cserbenhagyta az Egyesült Ellenzéket és annak szerb tagjait a demokratikus jugoszláv alkotmányért folyó küzdelemben.

A radikális horvátok számára a Sporazum által biztosított autonómia kevés volt, úgy érezték, hogy Macek és a Horvát Parasztpárt cserbenhagyta őket. Ezért széles paraszti tömegek fordultak el Macektól és pártjától. Sőt Fall Endre megfogalmazása szerint „Macek-et a horvát nép árulójának tartották.”¹⁹

Ezzel szemben Pavelic és az általa vezetett usztasák, akik a független Horvátország megteremtését tűzték zászlajukra,²⁰ egyre nagyobb népszerűsége tettek szert. Sok usztasa aktivista arra használta fel a Sporazumot, hogy itáliai száműzetéséből hazatérjen és felforgató tevékenységet folytasson a jugoszláv állam és Macek ellen.²¹ Mindezek következtében az usztasák egyre jelentősebb súllyal tettek szert a Horvát Bánságon belül. Ez mutatkozott meg a 1940. május 19-i helyhatósági választásokon, ahol az usztasák jól szerepeltek.

A Sporazum gyakorlatba történő átültetése során Belgrád keményen ragaszkodott saját álláspontjához. Jól mutatja ezt a horvát bán intézménye körül kialakult vita. A horvátok úgy értelmezték a Sporazumot, hogy a bán nem tartozik felelősséggel a belgrádi központi kormánynak, csak a királynak. A szerbek ezzel szemben kijelentették, hogy nem tudják elfogadni ezt a horvát érvelést, mert ez a jugoszláv állam széthullásához vezet. Belgrád értelmezése szerint a bán nemcsak a királynak, hanem a központi belgrádi kormánynak is felelősséggel tartozik. A szerbek az ehhez hasonló vitákban mindig azt hangsúlyozták, hogy a Sporazum és az abban foglalt autonómia nem elbocsátólevél, azaz a horvátoknak továbbra is kötelességeik vannak a jugoszláv állammal szemben.

A Zágrábban Belgrád magatartását, úgy értékelték, hogy bár a Sporazummal a szerbek látszólag megadták az autonómiát valójában a gyakorlati megvalósítás során igyekeznek azt minimalizálni, jelképpé tenni.

A fenti zágrábi és belgrádi érvelésekben igen sok igazság volt, hiszen mindkét fél igyekezett úgy értelmezni a Sporazumot, hogy azzal saját törekvéseit támassza alá, így a tényleges megvalósítás során nem tudott igazi szerb–horvát összhang kialakulni.

A fentebb bemutatott szerb és horvát csoportok mellett a Jugoszláviát alkotó többi nemzetet és etnikai csoport is elégedetlen volt a Sporazummal, hiszen az csak a horvátoknak adott autonómiát. A szlovének a Sporazum kihirdetése után rögtön – még augusztusban – a horváthoz hasonló autonómiát követeltek.²²

Őket a muzulmánok követték, vezetőjük Kulenovic 1939. november 6-án a jugoszláv sajtó képviselői előtt kifejtette azt a követelést, hogy létre kell hozni külön közigazgatási egységként a Bosznia-Hercegovina Bánságot. A Bosznia-Hercegovina Bánság felállítására vonatkozó muzulmán követelés a horvát-szerb viszony további kiéleződését is magával hozta. Ugyanis ez a bánság egy muzulmán bánság lett volna, ami azt jelenti, hogy a horvátok rögtön a saját Horvát Bánságukhoz akarták csatolni Bosznia-Hercegovina azon részét, ahol horvátok éltek. Ezen horvát területi gyarapodásra vonatkozó igény viszont kiváltotta azt a szerb félelmet, hogy a jugoszláv államon belül a horvátok túlsúlyra tesznek szert.

Ráadásul a crna-gora-iak, az albánok és a macedónok is többé-kevésbé hasonló autonómia-igényeket fogalmaztak meg.

Ezzel szemben Belgrád maximum a trializmusig volt hajlandó elmenni, azaz a belgrádi által még elfogadható engedmény egy szerb–horvát–szlovén trializmus volt.²³ Bár itt kell megjegyezni, hogy a Horvát Bánsághoz került 800 ezer szerb miatt, Belgrád szorgalmazta a horvát határok belső korrekcióját.²⁴

5. Konklúziók

Kijelenthetjük, hogy a „Sporazum” nagyon hasonlított a Zágráb és Budapest viszonyát rendező 1868-as horvát-magyar kiegyezéshez, de némileg annál nagyobb autonómiát adott a horvátoknak. A „Sporazummal” teljesültek a horvát autonómia törekvések, és így lehetőség nyílt egyrészt egy szerb–horvát megbékélésre.

Ráadásul a Sporazum megkötése precedenst teremtett a jugoszláv állam többi nemzete számára is. A szlovének és a boszniai muzulmánok konkrét autonómia igényeket is megfogalmaztak. Ezek az autonómiaigények a jugoszláv állam további reformjára irányultak, gyakorlatilag a jugoszláv állam átalakult volna etnikai alapon létrejövő bánságokká (szlovén, horvát, szerb, muzulmán, etc, bánságok). Véleményünk szerint, ha Belgrád engedett volna ezen további követeléseknek, az egyértelműen az ország föderalizálását jelentette volna.

A jugoszláv állam legsúlyosabb születési hiányossága az volt, hogy nem nemzetállamként, hanem több nemzetiségű államként jött létre. Az új állam etnikai heterogenitását jól mutatja, hogy a legnagyobb lélekszámú nemzet, a szerbek aránya mindössze 38–39%-os volt. A két világháború közötti jugoszláv állam politikai szempontból tulajdonképpen centralizált, militarista nagyszerb állam volt. Az államszervező elv nem a nemzeti összetételhez igazodó föderalizmus, hanem a legerősebb nemzet, a szerb hatalmi törekvéseinek szolgálatába állított centralizmus lett. A Sporazum egy kísérlet volt a föderális berendezkedés felé való elmozdulásban de a II. Világháború Balkánra történő kiterjedése végett vetett ezen kísérletnek, sőt Jugoszlávia rövid idő alatt alkotó elemeire hullott.²⁵

Jegyzetek

- ¹ A regionális különbségekről lásd *Gulyás László* (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 81–85. old.
- ² *Bajza József* (1932): Jugoszlávia. Budapest. Magyar Szemle Kincsestár 27. 4–5. old.
- ³ A jugoszláv állam megalakulásának közvetlen előzményeiről lásd *Gulyás László* (2008): Délszláv erőközpontok államszervezési koncepcióinak küzdelme 1914–1918. Mediterrán és Balkán Fórum. 10 szám (2008 szeptembere. III. évfolyam 4. szám).
- ⁴ Erről bővebben lásd *Ivo Goldstein* (1999): Croatia. A History. Hurts and Company. London; *Barbara Jelavich* (1996): A Balkán története. Osiris Kiadó. Budapest; *John R. Lampe* (1996): Yugoslavia as History. Cambridge University Press. Cambridge.
- ⁵ *Ormos Mária-Majoros István* (1998): Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó. Budapest. 387–399. old; *Herczegh Géza* (1999): A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyar Szemle Könyvek. Budapest. 235–270. old.
- ⁶ *Juhász József*: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó. Budapest. 64–65. old.
- ⁷ *Lampe* (1996): 174–177. old.
- ⁸ *Fall Endre* (1941): Jugoszlávia összeomlása. A Délvidék visszatérése. Magyar Revíziós Liga. Budapest. 123–124. old.
- ⁹ *Juhász* (1999): 64. old.
- ¹⁰ *Joseph Rothschild* (1996): Jugoszlávia története a két világháború között. Studium Füzetek 4. Szeged. 75. old.
- ¹¹ *Ormos Mária* (1974): Merénylet Marseille-ben. Kossuth Kiadó. Budapest.
- ¹² *Lampe* (1999): 190. old.
- ¹³ *Vladko Macek* (1957): Int he struggle of freedom. Robert Speller and Son. New York. 187; 189–190. old.
- ¹⁴ *Galeazzo Ciano*: The Ciano diaries. Doubleday and Co. New York. 48. old.; 50. old.; 87. old.; 91. old.

- ¹⁵ A Sporazum teljes szövegét közli *Sajti Enikő* (szerk.) (1988): Jugoszlávia 1918–1941. Dokumentumok. Társadalomtudományi Kör. Szeged. 11–12. old.
- ¹⁶ A szlovének első Jugoszlávián belüli helyzetéről lásd *Sokcsevits Dénes et al.* (1993): Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó. Budapest. 247–261. old.
- ¹⁷ *Kocsis Károly* (1993): Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Teleki László Alapítvány. Budapest. 17–18. old.
- ¹⁸ *Heka László* (2005): Szerbia állam és jogtörténete. Bába Kiadó. Szeged. 186. old.
- ¹⁹ *Fall* (1941): 127. old.
- ²⁰ Erről lásd bővebben *Ladislav Hory–Marius Borszat*: Der Kroatische ustasha staat 1941–1945. Stuttgart.
- ²¹ *Rothschild* (1996): 80. old.
- ²² *Sokcsevits Dénes et al.*: 258. old.
- ²³ *Juhász* (1999): 67–68. old.
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ A széthullásról bővebben lásd *J. B. Hoptner* (1962): Yugoslavia in crisis 1934–1941. Columbia University Press. New York; bővebben lásd *Gulyás* (2005): 99–101. old.